

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Professor Lijphart en de Nederlandse politiek

Fennema, M.

Citation

Fennema, M. (1976). Professor Lijphart en de Nederlandse politiek. *Acta Politica*, 11: 1976(1), 54-77.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451597>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451597>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Professor Lijphart en de Nederlandse politiek

door M. Fennema

1 Inleiding

In 1968 verscheen bij de University of California Press *The Politics of Accommodation: Pluralism and democracy in the Netherland* van de Nederlander Arend Lijphart. Nog datzelfde jaar verscheen een Nederlandse bewerking onder de titel *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Het boek maakte nogal wat indruk. Al vrij spoedig prijkte het op de literatuurlijst van vrijwel alle Nederlandse politikologische opleidingen. Maar de invloed van het boek reikte verder dan de academische wereld.

Volgens Jansen van Galen zou de 'lucide wekelijkse rubriek van mr. Jan Vis (... in *NRC-Handelsblad*, M. F.) zonder dit boek ondenkbaar zijn. Ook in de *Haagse Post* stoelde menige beschouwing op de door Arend Lijphart gelegde basis. En terecht'. (*Haagse Post*, 18-10-72). En het nieuwe boek van Van den Berg en Molleman 'Crisis in de Nederlandse politiek' (1974) is in feite een uitwerking van Lijphart's ideeën, aangevuld met die van Daalder (1974 : 63) over de 'nieuwe vrijgestelden'. Maar terwijl het boek van Molleman en Van den Berg zeer kritisch werd ontvangen,¹ bleef het wat Lijphart betreft bij een aantal kritische kanttekeningen van Gruijters (1968), die in zijn wiek geschoten was door een aantal denigrerende opmerkingen over D'66, en een boekbespreking van Hoogerwerf in de *American Political Science Review*. Hoewel lovend van toon was Hoogerwerf's kritiek fundamenteel: het model van Lijphart deugt niet en zijn empirisch materiaal is pover en achterhaald. (Hoogerwerf, 1968). De kritiek van Hoogerwerf loopt grotendeels parallel met mijn konklusies in paragraaf 3.

Daarnaast werden een aantal belangrijke opmerkingen gemaakt door J. E. Ellemers in een besprekingsartikel in de *Sociologische Gids*. Ellemers meende dat Lijphart's analyse te weinig historisch van aard was en konstateerde tevens tekortkomingen in de wijze waarop Lijphart het verzuilingsbegrip hanteert. (Ellemers, 1968 : 333, 334). Ik kom hier in paragraaf 4 op terug.

In Nederland beperkten de politikologen zich tot een discussiebijeenkomst die de Nederlandse Kring voor de Wetenschap der Politiek naar aanleiding

M. Fennema Professor Lijphart en de Nederlandse politiek

van het boek organiseerde. Voor die bijeenkomst schreef Lijphart een inleiding waarin hij aangaf dat de situatie die hij in zijn boek beschreven had snel aan het veranderen (kenteren) was en hij zocht naar verklaringen voor de onrust die er bij die veranderingen optrad. Deze inleiding werd in enigszins gewijzigde vorm afgedrukt in *Acta Politica* (april 1969).

Kritiek kwam er vooral van studenten die het boek moesten bestuderen. Dit artikel poogt een neerslag te zijn van deze kritiek.² Een uitgebreide kritiek is des te meer op zijn plaats nu de University of California Press komt met een nieuwe editie van het boek. In een toegevoegd hoofdstuk, 'The breakdown of the politics of accomodation', probeert Lijphart de recente politieke ontwikkelingen in Nederland te verklaren. Hij sluit daarbij nauw aan bij het reeds genoemde artikel in *Acta Politica*. Juist in het toegevoegde hoofdstuk komen de gebreken van Lijphart's analyse pijnlijk aan het licht (zie paragraaf 8).

In dit artikel zal ik aangeven waar het Lijphart om gaat en hoe hij tot een model van de Nederlandse politiek komt. Daarna komen de gebreken van dit model aan de orde om tenslotte aan de hand van een aantal niet toevallig gekozen voorbeelden de gebreken van Lijphart's analyse te illustreren. Ik zal daartegenover waar mogelijk proberen aan te geven hoe het m.i. wel zou moeten, zonder daarbij overigens een volledig eigen analysekader te schetsen.

2 Samenvatting van het boek en fundamentele beperkingen

Lijphart stelt zich ten doel 'een bijdrage te leveren aan de discussies over de waarschijnlijkheid en de wenselijkheid van de mogelijke richtingen waarin de Nederlandse democratie zich verder zal of moet ontwikkelen door middel van een analyse van de richting *waaruit* de tegenwoordige Nederlandse democratie is voortgekomen'. (Lijphart, 1968 : 16).

De centrale *probleemstelling* van het boek van Lijphart is de vraag hoe het komt dat het politieke systeem in Nederland tussen 1917 en 1967 redelijk stabiel is, terwijl het Nederlandse volk toch grote religieuze tegenstellingen kent en de klassentegenstellingen vrij scherp zijn (Lijphart, 1968 : 24). Het antwoord luidt: omdat er in Nederland sprake is van een pacifikatie-democratie.

Deze wordt gekenmerkt door:

1 – een sterke verdeeldheid aan de basis en het ontbreken van 'cross cutting cleavages', die volgens de theorie van het pluralisme tot politieke onstabieliteit zou moeten leiden;

2 – het gevaar van onstabieliteit wordt echter afgewend door het tweede kenmerk van een pacifikatie-democratie: overkoepelende samenwerking tussen de leiders van de verzuilde bevolkingsgroepen;

3 — dit hele stelsel van verzuildheid aan de basis en politiek beleid door een kartel van elites wordt geschraagd door een grote mate van passiviteit van de massa — passiviteit, onverschilligheid, en ook trouw aan en eerbied voor de leiders uit eigen kring (Lijphart, 1969 : 231).

In deze pacifikatie-democratie kent de politieke elite een aantal spelregels: *verdraagzaamheid* jegens elkaar; het oplossen van de belangrijkste politieke problemen middels 'topkonferenties' van de leiders der zuilen; een *evenredige verdeling van de middelen* over de zuilen; *depolitisering* van de politiek gevoelige vraagstukken; *geheimhouding*. De allerbelangrijkste spelregel is volgens Lijphart een *zakelijke aanpak* bij het oplossen van politieke problemen. Als laatste spelregel noemt Lijphart de relatieve autonomie van de regering ten opzichte van het parlement: *de regering regeert* (Lijphart, 1968 : 120-137). De centrale hypothese van Lijphart is nu *dat de verzuiling een zaak is van de achterban, en de politieke elites er slechts op uit zijn de middelpuntvliegende gevolgen van de religieuze scheilijnen op te vangen, en wel door samenwerking*.

'De pacificatie-politiek is het proces, waarin de problemen die in de onderlinge betrekkingen tussen de zuilen grote spanningen opleveren, toch op vreedzame manier worden opgelost. Het is het schikken van twisten, die vanwege hun levensbeschouwelijke aard onoplosbaar lijken. Het is het proces van vredesstichting en de schepping van een zekere mate van consensus onder de zuilen, die oorspronkelijk weinig consensus bezitten' (Lijphart, 1968 : 100). In het Acta artikel stelt Lijphart vervolgens dat niet alleen de verzuildheid afneemt, maar dat ook de klassentegenstellingen verminderen, zodat er sprake is van een overgang naar een karteldemocratie. In een karteldemocratie werken de elites nog steeds samen, maar er bestaat geen verdeeldheid aan de basis meer. Wél een grote mate van apathie.

De massale onlusten in Amsterdam in 1966, de snelle opkomst van nieuwe partijen (de Boerenpartij en D'66) en de kritiek op de bestaande partijen ziet Lijphart als 'overgangsmoeilijkheden'.

De 'neo-demokraten', diegenen die vinden dat een kartel-democratie niet democratisch genoeg is, beschouwt Lijphart als een gevaar voor de democratie. (Lijphart, 1969).

Bij lezing van het boek van Lijphart springen onmiddellijk een aantal fundamentele beperkingen in het oog. Ik zal ze hier in vijf punten samenvatten om vervolgens, bij de behandeling van een aantal thema's uit het boek op deze gebreken terug te komen.

a In Lijphart's analyse is er *geen buitenland*. De auteur abstraheert van de internationale betrekkingen (het vak dat hij nu doceert), zonder daarvoor enige verklaring te geven. Hoe kan men het Nederlandse politieke systeem analyseren — en met name de stabiliteit ervan — zonder verwijzing naar de

koude oorlog, Nederlands lidmaatschap van de NATO en van de EEG, de Marshall hulp? Een verhoging bv. van de uitgaven van het ministerie van oorlog in 1951 met maar liefst 50 procent kan onmogelijk verklaard worden zonder te verwijzen naar internationale ontwikkelingen.

b Aan de *twee wereldoorlogen* die in de door Lijphart behandelde periode plaatsvinden besteedt Lijphart niet de minste aandacht. Het feit dat in de bezettingsjaren een niet onbelangrijk deel van de verzuilde elites niet slechts onderling, maar ook met de bezetter heel goed kon samenwerken, blijft onvermeld.

Naar de Nederlandse Unie zoekt men in het register tevergeefs. De politieke restauratie na 1945 verdwijnt daarmee natuurlijk ook onder de tafel (zie paragraaf 4).

c Een derde belangrijke omissie is het niet serieus behandelen van de *economische ontwikkeling* in het tijdvak dat Lijphart beschrijft. Het enige dat Lijphart geeft zijn een aantal uitspraken over de ontwikkeling van inkomensverdeling, die op geen enkel empirisch onderzoek stelen en die op belangrijke punten aantoonbaar onjuist zijn (zie paragraaf 5). Er is totaal geen aandacht voor economische ontwikkelingen in de periode 1917–1967. Juist in die periode ontstaan internationale ondernemingen die tot de grootste ter wereld gaan behoren.

d Gebrek aan aandacht is er ook voor een ontwikkeling die nauw met de vorige samenhangt: *een toenemend staatsingrijpen* in het economische en sociale leven vanaf de jaren 30, maar vooral na de tweede wereldoorlog. Deze ontwikkeling is daarom zo belangrijk omdat ze ten nauwste samenhangt met 'de ingroei' van de SDAP (later PvdA) en het NVV. Vooral in de naoorlogse periode zijn het juist deze arbeidersorganisaties die het leeuwedeel van de pacifikatiearbeid op zich nemen. Dat blijkt ondermeer uit het feit dat tót 1940 het aantal officiële stakingen de wilde veruit overtrof, terwijl in de periode 1945–1960 het omgekeerde het geval was (Van de Vall, 1963 : 117).

e Het laatste punt is het ontbreken van aandacht voor de rol die de *politieke socialisatie* speelt in de pacifikatie-democratie. Evenals in het vorige punt is Lijphart hier exemplarisch voor de traditionele politikologie: opinies en attitudes worden als gegeven genomen, en niet beschouwd in samenhang met de maatschappelijke orde waarin zij ontstaan en in stand gehouden worden. Aan de massamedia als faktor in het politieke proces wordt door Lijphart nauwelijks aandacht besteed. Antwoordt een groot deel van de Nederlanders op enquêtevragen dat hij weinig belangstelling voor politiek heeft, dan luidt Lijphart's konklusie dat de doorsnee burger nu eenmaal geen 'political animal' is, en dat een aktieve participatie van deze doorsnee burger illusoir is. Hij zoekt niet naar structurele oorzaken die bijvoorbeeld te maken zouden kunnen hebben met de politieke onderdrukking die Lijphart pacifikatie noemt

(zie paragraaf 6).

In onze kritiek op de analyse van Lijphart zal blijken dat deze beperkingen tot een onaanvaardbare vertekening van het beeld bijdragen. M.a.w. men kan niet straffeloos van bovengenoemde ontwikkelingen abstraheren in een analyse van het politieke systeem in Nederland.

3 Verzuiling

In het werk van Lijphart staat de verzuiling centraal, waarbij de auteur voortbouwt op het werk van Nederlandse sociologen die zich bezig gehouden hebben met het verschijnsel van de verzuiling, waarvan J. P. Kruijt verreweg de belangrijkste is geweest. Kruijt definieert *zuilen* als

'(...) op levensbeschouwelijke grondslag gebaseerde, wettelijk gelijkbetrochte blokken van maatschappelijke organisaties en samenlevingsvormen binnen een grotere, levensbeschouwelijk gemengde, maar raciaal en etnisch overwegend homogene, democratische maatschappij (natie)'. (Kruijt, 1957 : 15)

Volgens Kruijt is er vóór de Tweede Wereldoorlog wél sprake van een socialistische zuil, maar na het ontstaan van de PvdA die de doorbraak ging nastreven niet meer. Kruijt, die samen met Banning een belangrijk voorvechter van de doorbraakgedachte binnen de PvdA was, benadrukt dit sterk. Lijphart merkt echter op dat volgens zijn eigen definitie van zuil de doorbraak geen afbraak van de socialistische zuil betekent omdat de socialistische bevolkingsgroep nog steeds duidelijk is afgebakend van de rest van de bevolking, en er nog steeds een hecht complex van maatschappelijke organisaties van die bevolkingsgroep bestaat (Lijphart, 1968 : 27).

Een duidelijke omschrijving van het begrip zuil geeft Lijphart's boek echter niet. Die vinden we in zijn artikel in *Acta Politica*:

'(...) een verzuilde maatschappij bestaat uit groeperingen (zuilen) die (1) ieder een eigen voor de politiek relevante levensbeschouwing, confessie, of ideologie hebben, dat wil zeggen een subcultuur in de enge zin van dat woord; (2) waartussen weinig onderling contact bestaat – dat wil zeggen verzuildheid betekent ook sociale apartheid, of om in termen van de Duitschianse communicatie-theorie te spreken, een systeem waarin scherpe 'discontinuïties in social communication' voorkomen; (3) die intern hecht georganiseerd zijn'. (Lijphart, 1969 : 237)

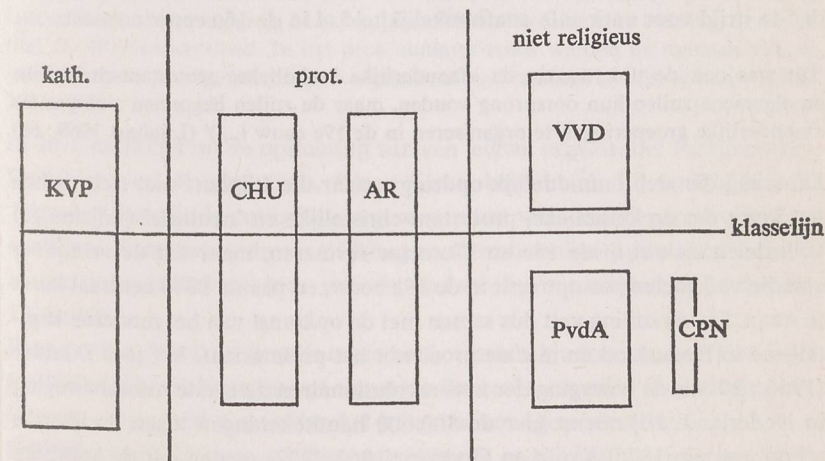
Hoewel deze omschrijving aansluit bij het verzuilingsbegrip van Kruijt, ontbreekt bij Lijphart het element van de gelijkbetrochting van de verschillende zuilen. Lijphart beschouwt al evenmin raciale en etnische homogeniteit van de samenleving als voorwaarde om van verzuiling te kunnen spreken.

Fundamentele kritiek op het verzuilingsbegrip van Kruijt komt van Schöffer. In een artikel uit 1956 stelt hij dat aan het verzuilingsbegrip de overkoeplingsgedachte inherent dient te zijn:

'Er kunnen namelijk ook organisaties bestaan, die hoewel enerzijds intern ideologisch én organisatorisch op een zuil-organisatie gelijkend dat anderzijds niet kunnen zijn omdat zij zich bewust buiten de maatschappij stellen (...)' (Schöffer, 1956 : 122)

Schöffer meent dat de SDAP in haar beginperiode geen zuil was. Er ontstaat volgens hem pas een rode zuil als de SDAP-leiding gaat participeren in de pacificatiepolitiek van de elites. Waar Kruijt meent dat de PvdA zich 'ontzuilt' door van het Marxisme af te stappen, beweert Schöffer bijna het omgekeerde. In laatstgenoemde zin is het verzuilingsproces van de sociaal-demokratische beweging niet een specifiek Nederlands verschijnsel en is het al veel eerder gekonstateerd in de Marxistische kritiek op het revisionisme en reformisme. Hoewel Schöffer's kritiek op Kruijt m.i. juist is, komt aan Kruijt toch de eer toe zich als eerste uitgebreid bezig gehouden te hebben met een typisch Nederlands verschijnsel: de verticale organisatie van de maatschappij op basis van de protestantse respectievelijk katholieke godsdienst. Dit leidt tot scheilijnen die niet alleen bijzonder scherp kunnen zijn, maar ook tot in vrijwel alle sectoren van het maatschappelijk leven zijn doorgedrongen. Deze maatschappelijke verzuiling heeft belangrijke politieke consequenties. Wellicht het meest opvallend is het bestaan van verschillende confessionele partijen. Als we de partijen die in de gehele periode 1917/1968 een rol gespeeld hebben (de 'gevestigde' partijen) willen indelen naar religieuze en sociaal-ekonomische scheilijnen, krijgen we schematisch het volgende beeld (figuur 1).³

Figuur 1

In bepaalde vraagstukken spelen de levensbeschouwelijke scheilijnen een doorslaggevende rol. Dat was het geval bij de schoolstrijd, waar liberalen en socialisten tegenover protestanten en katholieken stonden. Een soortgelijke scheiding zou men zich kunnen voorstellen in de abortuskwestie. In beginsel staan liberalen en socialisten in deze kwestie tegenover katholieken en protestanten.⁴

Bij dergelijke strijdpunten speelt het konfessionele in de politiek een cruciale rol. Op dergelijke situaties is het model van Lijphart in feite gebaseerd.

Lijphart hanteert dit model echter ook om andere politieke strijdvragen te verklaren en komt er dan niet meer uit. Vooral als Lijphart de strijd van de arbeiders in het raam van zijn zuilenmodel probeert te persen, is hij gedwongen de werkelijkheid geweld aan te doen. Trouwens ook het model komt niet ongeschonden uit de strijd: op pag. 26 kondigt de schrijver aan dat hij al naar gelang het hem uitkomt over drie dan wel vier zuilen zal spreken. Het verschil zit hem in 'een liberale en een socialistische zuil, door klassentegenstellingen van elkaar verdeeld, maar samen de algemene zuil vormend'.

Om de verhouding tussen religieuze tegenstellingen en klassentegenstellingen beter te leren kennen is een beschrijving van het ontstaan van de verzuiling nuttig.

4 Historische ontwikkeling van de verzuiling

Wie een zo specifieke maatschappelijke structuur als de verzuiling aantreft, zoekt vanzelfsprekend naar de historische oorzaken van die verzuiling. Immers juist uit de ontstaansgeschiedenis van een verschijnsel springt de kern ervan dikwijls in het oog. Lijphart gaat aan het ontstaan van de verzuiling vrijwel voorbij. Slechts één paragraaf wijdt hij eraan. Daarin wijst de auteur erop dat de strijd voor nationale onafhankelijkheid al in de 16e eeuw ontstaat:

'Dit was ook de tijd, waarin de afzonderlijke katholieke, protestant-christelijke en algemene zuilen hun oorsprong vonden, maar de zuilen begonnen zich pas als afzonderlijke groeperingen te organiseren in de 19e eeuw (....)' (Lijphart 1968 : 68)

De vraag die zich onmiddellijk opdringt, maar die Lijphart niet stelt, is hoe het komt dat de katholieke, protestant-christelijke en 'neutrale' (vrijzinnige) volksdelen zich al in de 16e en 17e eeuw formeren, maar dat de *verzuiling* van die volksdelen pas optreedt in de 19e eeuw, en pas na 1870 centraal komt te staan. De verzuiling valt dus samen met de opkomst van het moderne kapitalisme in Nederland en met de groei van het proletariaat. Volgens Daalder (1966 : 201) is de beweging der anti-revolutionairen de eerste massabeweging in Nederland. Hij noemt hier de 300.000 handtekeningen tegen de liberale schoolwet van 1878. Kruijt en Goddijn (1962 : 232) menen dat de antithese

het bindmiddel, en het wapen is in de strijd voor de gelijkberechtiging der gereformeerde kleine luyden en tegelijk de theoretische grondslag voor de beginnende verzuiling. Men kan het eens zijn met bovengenoemde auteurs en op die gronden tot de slotsom komen dat de beweging der kleine luyden emancipatorische aspecten in zich droeg. Maar tegelijkertijd moet vastgesteld worden dat de beweging der anti-revolutionairen van meet af aan gericht was tegen een zelfstandige organisatie van de arbeiders.⁵

NVVer van het eerste uur Jan Oudegeest zegt hierover dat 'Kuyper als geboren legeraanvoerder zijn Calvinisten opjoeg tegen de Internationale en de organisaties van de arbeiders'. (Oudegeest, 1926 : 41).

Wij moeten hier niet alleen de Nederlandse, maar de internationale situatie in ogenschouw nemen: in Engeland, Frankrijk en vooral Duitsland was er reeds sprake van een omvangrijke socialistische arbeidersbeweging.

Nederland komt in dit opzicht achteraan. Maar in 1869 was ook in Nederland een sekte van de eerste Internationale opgericht, en wel in Amsterdam. Vervolgens ontstonden er secties in Den Haag en Utrecht, maar ook in Friesland. Daarnaast, en daartegen werd in 1871 het Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond (ANWV) opgericht, waarin de liberale invloed overheerste. Het ANWV wees de klassenstrijd af, maar met name de links liberalen (Heldt) wezen samenwerking met de mannen van de Internationale niet bij voorbaat van de hand. Dat gebeurde wel door de protestantse groepering in het ANWV, georganiseerd in de Vaderlandse Werkmansvereniging. Brugmans zegt hierover:

'De stoot tot de oprichting was uitgegaan van de bankier E. H. Kol, en ook in latere jaren bleven niet-arbeiders invloed uitoefenen in de vereniging, die als leden niet alleen werklieden aannam, doch eveneens 'patroons, werkverschaffers in alle vakken en ook particulieren als eereleden'. Bij de voorzitter van deze vereniging, H. W. Bremer, verscheen in hetzelfde jaar 1871 (het jaar van oprichting van de Vaderlandse Werkmansvereniging, M.F.) een weekblad van de nieuwe richting, onder de titel *De Werkmansvriend*. In het proefnummer reeds werden de mannen van de Internationale als 'gewetenloze volksleiders' gebrandmerkt' (Brugmans (1925) 1971 : 268).

In 1878 komt het tot de oprichting van een 'eigen' organisatie: Patrimonium. De leider van Patrimonium, Klaas Kater, beweert als hij terugblijkt zelf: 'Wanneer Domela Nieuwenhuis ergens geweest was, dan riepen de patroons om Klaas Kater teneinde een afdeling van Patrimonium op te richten om te zorgen dat er niet teveel loon geëischt zou worden'. (geciteerd bij Oudegeest, 1926 : 32).

Patrimonium keerde zich zelfs tegen het befaamde kindernet van Van Houten (1874). Ook is hij tegen het algemeen kiesrecht, en wil — in navolging van Kuyper — niet verder gaan dan het kiesrecht voor gezinshoofden.

Katholieke arbeidersorganisaties ontstaan pas een tiental jaren later (1888).

En dit ontstaan is zeer aarzelend. De grondslag van deze verenigingen vinden we in de encycliek *Rerum Novarum* van 1891. Zowel het liberalisme als het socialisme wordt verworpen. Het 'sociale' wat in *Rerum Novarum* te vinden is zal later één van de propagandistische pijlers van het korporatisme vormen. Voorlopig echter is het verschil in opvatting zo gelijk aan dat van de protestanten dat er omstreeks 1900 een aantal interconfessionele bonden ontstaan, die echter in 1912 door en voor katholieken verboden worden verklaard.

De geschiedenis van het ontstaan van de confessionele vakbonden doet sterk denken aan wat Lijphart in het theoretische deel van zijn boek 'self-denying prophecy' noemt. Hij doelt hiermee op de mogelijkheid dat de elite, wanneer zij zich bewust is van de middelpuntvliegende kracht van bepaalde verschijnselen (bij Lijphart de verzuiling, hier de klassenstrijd) deze middelpuntvliegende kracht kan neutraliseren als zij het gevaar tijdig onderkent (Lijphart, 1968 : 206)

Niet de scherpe scheilijnen, maar de mogelijke eenheid van organisatie wordt door de Nederlandse elites als een gevaar beschouwd.

Kan men zich wat betreft het ontstaan van de zuilen beperken tot de vaststelling dat Lijphart deze ten onrechte verwaarloost, wat betreft het ontstaan van de pacifikatiepolitiek moeten we vaststellen dat Lijphart een verkeerde voorstelling van zaken geeft.

Lijphart noemt drie politieke strijdpunten op: de *schoolstrijd*, de strijd om het *kiesrecht* en de zogenaamde *sociale quaestie*. 'De drie grote strijdvragen hadden zich scherp toegespitst en de zuilen stonden (rond 1910, M.F.) zeer vijandig tegenover elkaar'. (Lijphart, 1968 : 106). Deze uitspraak is onjuist.

Zeker, in de *schoolstrijd* staan er drie zuilen zeer vijandig tegenover elkaar en juist de schoolstrijd noemt Lijphart dikwijls als voorbeeld voor de strijd tussen de zuilen. In de strijd om het *kiesrecht* echter lopen de scheilijnen bijna dwars door de zuilen heen: we vinden de socialisten gesteund door de linksliberalen en gedeeltelijk door de anti-revolutionairen aan de ene kant en de katholieken, de rechtsliberalen en de christelijk-historischen aan de andere kant. De zuilen staan dus helemaal niet 'zeer vijandig tegenover elkaar', maar scheuren juist op deze kwestie. In de *sociale strijd* tenslotte, vinden we op heel veel punten de socialisten alleen tegenover de liberalen, protestanten en katholieken. Daarbij speelt de verzuiling een belangrijke rol in die zin dat de katholieke en protestantse elites de gelovige arbeiders gescheiden willen houden van hun socialistische kollega's, en hun belangenstrijd helemaal niet of slechts in beperkte mate en vanuit een specifieke visie tolereren.

Alleen de oplossing van de schoolstrijd kan mijns inziens worden opgevat als een vorm van pacifikatiepolitiek van de elites in de zin waarin Lijphart het begrip gebruikt. De kiesrecht kwestie was een volledige overwinning van socialisten en linksliberalen, terwijl de sociale strijd in 1919 leidde tot zeer be-

langrijke concessies van de werkgeverskant.

Het *interbellum* wordt door Lijphart niet of nauwelijks behandeld. De reden hiervoor ligt voor de hand: juist in deze periode spitst de sociale strijd zich toe en laat het verloop van de Nederlandse politieke geschiedenis zich al heel slecht verklaren met behulp van het zuilenmodel van Lijphart. In de zich verscherpende klassenstrijd blijken de katholieke en protestantse vakbonden er voortdurend op uit zijn de, in akties ontstane, eenheid van de arbeiders te breken. Heel scherp komt dit bijvoorbeeld naar voren in de Twentse textielstaking in 1932, waar de protestantse vakbond Unitas de katholieke vakbond St. Lambertus, buiten de twee niet konfessionele bonden (van het NVV en het NAS respectievelijk) om tot een vergelijk te komen met de ondernemers en de staking breken. Van de NAS-bond (syndikalistisch) worden vervolgens alle arbeiders ontslagen, terwijl van de bij het NVV aangesloten bond 25 % van zijn leden op straat komt te staan (Harmsen, 1973 : 353).

Wellicht het meest interessant in het licht van Lijphart's theorie is de periode direkt na de Tweede Wereldoorlog. Tijdens de oorlog was er in brede kringen weerzin ontstaan tegen de verzuilde structuren. Het gemeenschappelijk verzet tegen de bezetter had daar belangrijk aan bij gedragen. Dit leidde tot allerlei vernieuwingspogingen, met name op het gebied van de partij-vorming en de vakbeweging. Het idee werd gelanceerd om in plaats van de drie verzuilde vakcentrales een eenheidsvakcentrale te stichten. De reactie van de elites op deze pogingen is veelzeggend. Stikker, die tijdens en direkt na de Tweede Wereldoorlog de belangrijkste werkgeversvertegenwoordiger was, schrijft in zijn memoires heel openhartig:

'In de Hacke-kringen hoorde ik van besprekingen over een samenwerking van de drie vakcentrales. Ik maakte mij daarover ongerust, omdat ik voor de oorlog in Frankrijk veel ellende had gezien van de steeds meer naar links afglijdende eenheidsvakbeweging, de Confédération Générale du Travail. Via De Bruyn heb ik een audiëntie bij aartsbisschop De Jong aangevraagd, die intussen volledig op de hoogte was van de stichtingsplannen. Ik had een openhartig en vertrouwelijk gesprek met de kardinaal over de noodzaak om de wezenstrekken van ons Nederlandse volk en de geestelijke bindingen te handhaven' (geciteerd bij Windmuller (1969) 1970 : 121).

De arbeiders mogen van de oprichter der VVD kennelijk wél samen naar de openbare school, maar niet samen in één vakbond.

Veel duidelijker nog was de houding van de elites tegenover de Eenheidsvakcentrale (EVC) na 1945. Deze EVC was niet het resultaat van een fusie van die vooroorlogse vakcentrales, maar ontstond buiten de vakcentrales om. De EVC groeide in de jaren 1945-1946 zeer snel, niet in de laatste plaats omdat het NVV zich in de oorlog gekompromitteerd had, maar ook omdat in 1944-1945 de katholieke elite zijn positie in het reeds bevrijde zuiden nog niet hadden kunnen herwinnen. Een tegenstander van de EVC schrijft hierover

dat:

'vele vroegere katholiek georganiseerden nu lid werden van de zogenaamde eenheidsbond, daarin leidende functies kregen en 'broederlijk' samenwerkten met de communisten, zonder zich af te vragen, wat hun geëvacueerde bisschop hiervan zou zeggen en welke gevolgen deze houding voor het overige deel van Nederland moest hebben. De eenheidskoorts had de mannen daar aardig te pakken'. (Versluis als geciteerd bij Windmuller, (1969) 1970 : 125).

In de jaren daarna werd de EVC bewust geïsoleerd en buiten het georganiseerd overleg gehouden, waarin de inmiddels heropgerichte vakcentrales zitting hadden gehouden. Anti-kommunisme speelde hier een belangrijke rol, al vóór dat de gebeurtenissen in Tsjechoslowakije officieel het begin van de oude oorlog inluiden.

Hier zien we opnieuw een verschijnsel dat volkomen ingaat tegen de centrale hypothese in Lijphart's analyse: de elite (althans een belangrijk deel van de elite) blijkt niet de religieuze en ideologische scheilijnen als een bedreiging van het stelsel te ervaren, maar juist het ontbreken van die scheilijnen.

Het zou onjuist zijn uit bovenstaande te konkluderen dat de verzuiling in Nederland niet anders is dan een list van de ondernemers om de arbeidersklasse verdeeld te houden. De verzuiling is gebaseerd op religieuze tegenstellingen die veel verder in de geschiedenis terug gaan. Deze tegenstellingen leiden echter pas tot een verzuilde maatschappij na 1870. Men kan de verzuiling niet los zien van sociaal-ekonomische ontwikkelingen. En evenmin kan men de verzuiling als iets statisch opvatten: de verzuiling maakt deel uit van het politieke en ekonomische krachtenveld, dat voortdurend in beweging is. Er zijn echter tal van andere verschijnselen, die daarvan deel uitmaken, en die bij een analyse van het politieke stelsel niet onvermeld mogen blijven.

Een aparte opmerking verdient het gebruik dat Lijphart maakt van historische voorbeelden. In feite gebruikt Lijphart die voorbeelden om zijn model 'aan te kleden', in plaats van zijn model te gebruiken om de geschiedenis te interpreteren. Vandaar dat in het boek van Lijphart hele stukken geschiedenis, die niet in zijn model passen onvermeld blijven. (Interbellum, wereldoorlogen, EVC, etc.)

In de volgende paragraaf zullen we een aantal sociaal-ekonomische verschijnselen noemen die Lijphart ten onrechte verwaarloost.

5 Sociaal-ekonomische tegenstellingen

Bij een analyse van een politiek systeem speelt de impliciete of expliciete maatschappijanalyse die daarbij gehanteerd wordt een cruciale rol. En het klassebegrip is dan meestal de spil waarom die maatschappij-analyse draait. Helaas gaat Lijphart juist met dit begrip zeer onzorgvuldig te werk. Op pagi-

na 22 van zijn boek beweert hij:

'In Nederland evenals elders in de wereld, zijn de laatste honderd jaar zowel de objektieve ekonomische ongelijkheden als de klassentegenstellingen sterk vermindert. Volgens een aantal vergelijkbare gegevens is de ongelijkheid in Nederland echter vrij aanzienlijk gebleven' (Lijphart, 1968 : 22)

Uit de rest van zijn betoog blijkt dat hij met 'objektieve ekonomische ongelijkheid' inkomensongelijkheid bedoelt en met klassentegenstellingen de subjektieve beleving daarvan. Zijn de respondenten mét de enquêteur van mening dat zij in een bepaalde klasse thuishoren (middenklasse, werkende klasse en hoogste klasse), dan zijn er klassentegenstellingen, anders niet. De scherpte van de klassentegenstellingen (die hij ook sociaal-ekonomische scheilijnen noemt) meet Lijphart door de opvatting, die de respondenten zelf over hun klassepositie hebben, te vergelijken met die van de enquêteur. Op grond van een internationale vergelijking komt hij vervolgens tot de konklusie dat in Nederland de sociaal-ekonomische scheilijnen relatief scherp zijn. (tabel 1, p. 24). Methodologisch is op deze konklusie wel het één en ander aan te merken. Zowel het subjektieve oordeel over de klassepositie als het 'objektieve' oordeel van de enquêteur wordt beïnvloed door culturele verschillen tussen de landen die weinig met klassentegenstellingen te maken hebben.

Zo kan het verschil tussen 'middenklasse' en 'werkende klasse' in het Nederlands een heel andere gevoelswaarde hebben dan bijvoorbeeld in het Engels het verschil tussen 'middle class' en 'working class'. Maar ook de opleiding en rekrutering van de enquêteurs kan per land sterk verschillen. Eveneens is het de vraag of overeenstemming tussen de enquêteur en de respondent wel 'een aanwijzing is van duidelijke scheilijnen tussen de klassen'. Dit alles is echter nog immanente kritiek. Fundamenteler is de vraag in hoeverre een klassebegrip dat gebaseerd is op inkomensongelijkheid vanuit analytisch oogpunt zinvol is.

Nu kan men stellen dat het Lijphart vrij staat om zijn definities geheel naar eigen inzicht te kiezen. Maar ook dan moet men zich afvragen wat de gevolgen zijn van die keuze. Waarom kiest Lijphart de inkomensongelijkheid als basis van zijn klassebegrip? Ongetwijfeld speelt daarbij een rol dat het inkomen een claim is op de maatschappelijke rijkdom. En dat bij ongelijke verdeling van dit inkomen er tevens sprake is van ongelijke machtsverdeling. Op basis van een verdeling van het *persoonlijke* inkomen komt men echter niet gemakkelijk op de positie van maatschappelijke instellingen die *als instelling* een claim leggen op een veel groter deel van de maatschappelijke rijkdom. De politieke invloed die een instelling als de ABN (die sinds de fusie met Mees en Hope veertig miljard gulden beheert) op basis van zijn 'inkomen' en vooral op basis van zijn 'uitgaven' uitoefent, blijft bij Lijphart onbesproken. Hem interesseert immers vooral het persoonlijke inkomen van de bestuurders van

de ABN in vergelijking tot dat van de laagstbetaalde bij diezelfde ABN. Door een klassebegrip gebaseerd op inkomensongelijkheid verdwijnt de relatie tussen economische ordening en politiek bestel onder de tafel. Dat gebeurt niet als men een ander klassebegrip hanteert, gebaseerd op de tegenstelling arbeid en kapitaal.

Gaan we echter, *for the sake of the argument*, uit van het klassebegrip dat Lijphart hanteert dan blijkt het bovengenoemde citaat ook inhoudelijk onjuist, althans niet aangetoond. Ik zal de twee uitspraken in het citaat apart behandelen. Eerst die volgens welke de inkomensongelijkheid in de laatste honderd jaar is afgenomen, en vervolgens die volgens welke de subjectieve beleving van die inkomensongelijkheid navenant is veranderd.

a Vermindering van inkomensongelijkheid

Terwijl Lijphart wél cijfers geeft ter staving van zijn bewering dat de inkomensongelijkheid in Nederland groter is dan die in een aantal andere landen, geeft hij die niet ter ondersteuning van zijn stelling dat de inkomensongelijkheid is afgenomen. Dat is kennelijk 'self-evident'. Recent onderzoek toont echter aan dat de stelling problematischer is dan Lijphart ons wil doen geloven. In een in 1970 verschenen studie *Het herverdeelde inkomen* analyseert N. H. Douben de mate van herverdeling die in de afgelopen 50 jaar — dus juist die periode, waarin Lijphart zijn pacifikatiedemocratie plaatst — heeft plaatsgevonden. Zijn konklusie luidt dat de inkomensherverdeling voornamelijk heeft plaatsgehad binnen de groep der hoge inkomestrekkingen:

'De minst welvarende helft van de bevolking heeft in 1962 slechts 1 % van het totale inkomen méér weten te bemachtigen dan in 1921, waaruit kan worden gekonkludeerd dat de nivellering zich binnen de 'top' heeft afgespeeld. Bekijken we de mutaties per deciel, dan valt het op, dat het inkomensaandeel van de rijkste 10 % der inkomestrekkingen tussen de genoemde jaren met ruim 1/5 is gedaald. Van deze daling van 40 naar 31 % van het totale inkomen hebben het derde en het vierde deciel het meest geprofiteerd; daarna het vijfde en het tweede deciel'. (Douben, 1970 : 108).

In een recent artikel in *Acta Politica* komt Van Cuilenburg tot een soortgelijke conclusie. (Van Cuilenburg, 1973).

Over de jaren 1870-1920 kan ik weinig zeggen, daar de gegevens ontbreken. Hoe Lijphart dat wel kan is mij een raadsel.

b Vermindering van de klassentegenstellingen

Voor Lijphart's opmerking over de vermindering van de klassentegenstellingen geldt mutatis mutandis hetzelfde als voor zijn opmerking over het verminderen van de inkomensongelijkheid. Gegevens hierover zijn nauwelijks bekend. Wel zou men uit de statistieken ten aanzien van stakingen iets kun-

Tabel 1:
Arbeidskonflikten 1913-1973

jaar	aantal stakingen	aantal betrokken werknemers	aantal verloren werkdagen
1914-1918 (jaargem.)	336	25000	490600
1919-1924 (id.)	380	50600	1715000
1925-1930 (id.)	225	17250	502900
1931-1932 (id.)	216	30100	1201350
1933-1939 (id.)	130	9300	163300
1946	270	72100	681600
1947	272	59900	203400
1948	183	17700	131400
1949	116	14300	289400
1950	79	17600	162500
1951	85	14200	66700
1952	40	3800	31200
1953	58	11154	29852
1954	91	18744	59283
1955	63	21190	132994
1956	80	37140	212805
1957	37	1435	7214
1958	73	5123	37300
1959	48	7635	13997
1960	121	75500	467397
1961	43	8578	24656
1962	24	2156	9085
1963	104	26055	37757
1964	53	8498	45862
1965	60	n.b.	54607
1966	20	n.b.	12647
1968	11	n.b.	13700
1969	28	n.b.	21700
1970	99	n.b.	262800
1971	15	n.b.	96800
1972	31	n.b.	134200
1973	7	n.b.	583800

(Bron: Windmuller, 1970 : 367; *Statistisch zakboek*, 1972, 1973 en 1974, CBS).

halen. Men moet er dan vanuitgaan dat het aantal 'verloren werkdagen' een indicatie is voor de klassentegenstellingen.

Kijken we naar tabel 1 dan zien we dat tussen 1946 en 1966 het aantal 'verloren werkdagen' inderdaad enorm is verminderd. En vergelijken we de naoorlogse periode met de vooroorlogse, dan blijkt dat ook dáár sprake is van een vermindering van het aantal 'verloren werkdagen'. Anderzijds is er ten

opzichte van de periode 1933-1939 nauwelijks sprake van achteruitgang, en na 1966 neemt het aantal 'verloren werkdagen' weer toe.

Het is dus niet onmogelijk dat een deel van Lijphart's beweringen voor bepaalde periodes op gaat, maar voor zo'n conclusie is aanzienlijk meer bewijsmateriaal nodig dan Lijphart zelf aandraagt. De suggestie als zou de afname van de 'klassentegenstellingen' een logisch gevolg zijn van de 'inkomensnivellerings' is in ieder geval niet houdbaar.

6 Lijpharts democratiebegrip

Een belangrijk bezwaar tegen het boek van Lijphart geldt de manier waarop het democratie begrip wordt gehanteerd. De auteur sluit hier aan bij de in de politiekologie gangbare opvattingen door in navolging van Schumpeter democratie uitsluitend op te vatten als een besluitvormingsprocedure.⁶ Bij Schumpeter is de democratische methode

'that institutional arrangement for arriving at political decisions in which individuals acquire the power to decide by means of a competitive struggle for the people's vote'. (Schumpeter, (1942) 1959 : 269)

Het politieke proces wordt hier als een marktproces voorgesteld, waarbij er politici ('ondernemers') en burgers ('consumenten') zijn. De rechtvaardiging van de democratische methode berust in laatste instantie op de consumentensouvereiniteit in de politiek (zie MacPherson, 1973).

Lijphart gaat nog verder. Hij definieert democratie als 'een politiek stelsel dat wordt geleid door een, door de kiezers zelf (direkt of indirekt) aangewezen regering'. (Lijphart, 1968 : 77). Waar Schumpeter aan een democratie dan tenminste nog de eis stelt dat zijn politieke ondernemers concurreren, laat Lijphart ook deze laatste eis vallen.⁷

Dat zou allemaal nog niet zo erg geweest zijn als Lijphart zich aan zijn uitgangspunt gehouden zou hebben. Zijn centrale vraag was immers de vraag naar de stabiliteit van het Nederlandse politieke systeem. Met de vraag 'hoe democratisch is een parlementaire democratie' wil hij zich niet bezig houden. Lijphart doet dat helaas wel door te stellen:

'Een stabiele democratie is een democratie, die de eisen welke de burgers eraan stellen, naar genoegen kan verwerken en zichzelf in stand weet te houden'. (Lijphart, 1968 : 77)

Vervolgens meet de auteur de stabiliteit aan de hand van 'afwezigheid van revoluties, grootscheepse geweldplegingen en andere tekenen van politiek misnoegen', en daarnaast 'de stabiliteit van kabinetten en de continuïteit van de grondwettige ontwikkeling'. (Lijphart, 1968 : 78). Uit de afwezigheid van politiek geweld en de aanwezigheid van een zekere staatkundige continuïteit

concludeert Lijphart dat het systeem de eisen welke de burgers eraan stellen naar genoegen kan verwerken.⁸ Zo koppelt hij de kwaliteit van het systeem aan de stabiliteit. Het is dan ook onjuist, als Lijphart later stelt:

'In mijn typologie is de *stabiliteit* van de democratie een van de variabelen en heb ik angstvallig de lastige kwestie van de *kwaliteit* van de democratie erbuiten gelaten'. (Lijphart, 1969 : 241)

Maar begrijpelijk is nu waarom hij meteen daaropvolgend moet erkennen:

'Wat betreft de kartel-democratie blijkt dit nu tot een empirische onjuistheid te leiden, omdat kwaliteit en stabiliteit niet meer gescheiden kunnen worden'. (Lijphart, 1969 : 241)

In een kritiek op de Amerikaanse politieke pluralisten schrijft Balbus:

'Indeed, instead of treating the datum that most Americans do not express interest in most political issues as a normative problem or defect, Pluralists have typically attempted to transform the defect into either a 'natural law' of politics or else a political virtue! Non-participation — i.e., the failure of citizens to express preferences with respect to those things which affect their life-chances — doesn't mean there is anything wrong with the political system; it simply means, according to the Pluralist line of reasoning, that there has been something wrong with those theories of democracy which have emphasized the critical importance of citizen participation'. (Balbus, 1971 : 164)

Deze kritiek is volledig op Lijphart van toepassing. Lijphart interesseert zich slechts voor de kwaliteit van de democratie voorzover deze voor de stabiliteit noodzakelijk is. Daarom is Lijphart ook tegen democratisering van de maatschappij, want deze kan de 'democratie' in gevaar brengen:

'Dat lijkt paradoxaal, maar dat het streven naar democratisering gevaarlijk kan zijn voor een democratisch stelsel, is minder vreemd dan het op het eerste gezicht lijkt. Het streven naar democratisering gaat uit, en zal blijven uitgaan van een minderheid. De gewone man is nu eenmaal geen 'political animal' en de meerderheid zal passief en vrij onverschillig tegenover de democratisering blijven'. (Lijphart, 1969 : 241)

En als het erop aan komt spreekt 'law and order' de grote massa veel meer aan dan democratisering, voegt hij daar nog dreigend aan toe. De minachting voor de massa die hieruit spreekt is niet nieuw. Laten we ter vergelijking nog eens teruggaan naar Schumpeter. Deze meent:

'The typical citizen drops down to a lower level of mental performance as soon as he enters the political field. He argues and analyses in a way which he would readily recognize as infantile within the sphere of his real interests (sic., M.F.). He becomes a primitive again, his thinking becomes associative and affective'. (Schumpeter, (1942) 1957 : 262)

Het idee dat de massa 'in politicis' irrationeel handelt is gebaseerd op oude, conservatief-elitaire opvattingen die vanaf Plato de politieke theorieën hebben vergiftigd. Met de opkomst van de socialistische massa-organisaties ont-

staat er opnieuw een golf van dergelijke literatuur. In 1908 schrijft Wallas:

'The imperial art of politics consists largely in creation of opinion by the deliberate exploitation of subconscious nonrational inference' (Wallas, 1908 : 18).

Dergelijke opvattingen worden later m.b.v. ge vulgariseerde Freudiaanse theorieën van een 'wetenschappelijke' basis voorzien. Het menselijk gedrag wordt dan gezien als beheerst door irrationele driften, die slechts in toom gehouden worden door maatschappelijke repressie. Slechts een minderheid is in staat om op basis van deze repressie cultuur voort te brengen. Zou de elite haar greep op de sociale orde verliezen dan zullen de blinde krachten van de massa de beschaving vernietigen. (MacIntyre, 1970 : 44).

Schumpeter konkludeert uit het feit dat de burger zich niet betrokken voelt bij het politieke proces (omdat het niet tot de sfeer van zijn 'real interests' behoort) dat de burger infantiel en irrationeel reageert. In het licht van Freud's theorie heeft irrationeel gedrag niets te maken met gebrek aan interesse, maar met interesses (in de zin van belang, wens) die geblokkeerd worden. Maar bij Schumpeter — en Lijphart die tot dezelfde school behoort — is politieke passiviteit en gebrek aan interesse bij de mensen niet iets waartegen opgetreden moet worden, integendeel. Voor hem is het een voorwaarde voor het goed functioneren van een democratie. Vandaar de afkeer van mensen die hun medeburgers tot politieke aktie aanzetten.

7 Verbindingen tussen economische en politieke elite

In Lijphart's beschouwing over democratie en samenwerking tussen de elites wordt de economische elite niet betrokken. De invloed die de grote ondernemingen mogelijkheerwijs hebben op de samenstelling en samenwerking tussen de elites, de invloed die deze factoren hebben op de vorm en werking van onze parlementaire democratie is kennelijk niet interessant (zie ook paragraaf 5).

Dit is des te opmerkelijker daar Lijphart wél een uitgebreide lijst geeft van personele bindingen tussen verschillende organisaties binnen de zuilen. Daarbij constateert de auteur lakoniek in een noot dat 'de banden tussen de liberale zuilenorganisaties en de zakenwereld niet onderzocht' werden (Lijphart, 1968 : 72).

Studenten aan de FSW-A van de Universiteit van Amsterdam hebben, begeleid door R. J. Mokken en F. N. Stokman, onderzoek gedaan naar de personele relaties tussen overheid en bedrijfsleven in 1969. Hierbij werd voor het onderzoek bedrijfsleven gedefinieerd als de 115 grootste produktie- en geldbedrijven in Nederland.

Van overheidskant werden alle personen opgenomen die tussen 1946 en 1969

M. Fennema Professor Lijphart en de Nederlandse politiek

minister of staatssecretaris waren geweest. Deze groep verzorgde 72 relaties met het bedrijfsleven (Invloedsstructuren 1971 : VIII-4). Deze 72 relaties werden gelegd door 30 van de 101 opgenomen ex-bewindslieden. Van deze 30 is de politieke affiliatie als volgt⁹:

Tabel 2:

Politieke affiliatie van de ex-bewindslieden die in 1969 een topfunctie in het bedrijfsleven vervulden

KVP	11
CHU	4
VVD	5
AR	2
PvdA	5
Partijloos/onbekend	3

Op 31 oktober 1973 publiceerde de Groene Amsterdammer een lijst met de functies van de ministers uit de kabinetten Zijlstra, De Jong en Biesheuvel. Na enig rekenwerk kwam ik tot de volgende cijfers:

Tabel 3:

Maatschappelijke functies van de (ex)bewindslieden uit de kabinetten Zijlstra, De Jong en Biesheuvel

	aantal ministers in kabinetten Zijlstra, De Jong, Biesheuvel	aantal van hen met momenteel een topfunctie in het bedrijfsleven	aantal van hen met politieke positie onverenigbaar met functie in bedrijfsleven
KVP	15	6	4
ARP	9	4*	1
VVD	6	2	—
CHU	3	2	—
DS'70	2	—	—

* J. Zijlstra is één van deze vier.

Van de 5 ex-bewindslieden van de PvdA zijn er drie die slechts relaties hebben met bedrijven die geheel of gedeeltelijk in handen zijn van de staat. Van de resterende twee is er één niet alleen ex-bewindsman, maar ook ex-PvdA-lid (E. H. van der Beugel).

Voor de AR geldt dat zowel in de eerste als in de tweede tabel J. Zijlstra opgenomen is als president-direkteur van de Nederlandse Bank.

De KVP heeft veruit de meeste relaties met het bedrijfsleven, op ruime afstand gevolgd door VVD, CHU en AR. PvdA-bewindslieden hebben veel

minder vaak een invloedrijke en goedbetaalde positie in het particuliere bedrijfsleven gekregen. Een belangrijke verklaring voor de extreem hoge score van de KVP is ongetwijfeld (a) dat er veel KVP-bewindslieden geweest zijn en (b) dat de KVP vanaf 1946 in alle kabinetten vertegenwoordigd was. Dat laatste geldt echter in iets mindere mate ook voor de PvdA. Deze factoren verklaren daarom wél het grote verschil tussen KVP en VVD, maar niet tussen KVP, VVD, AR en CHU aan de ene kant en PvdA aan de andere kant. Uit deze zeer summierse gegevens kan in ieder geval worden afgeleid dat de leiders van de katholieke en protestant-christelijke zuilen nauwe banden hebben met het particuliere bedrijfsleven. In de algemene zuil hebben de socialistische leiders vrijwel geen bindingen met het particuliere bedrijfsleven, terwijl de liberale leiders evenveel bindingen hebben als de protestant-christelijke, maar minder dan de katholieke leiders.

Deze feiten wijzen op een verschil in positie van de verschillende zuilen en groepen binnen die zuilen, die politiek interessant is als men ervan uitgaat dat de grote bedrijven in de Nederlandse samenleving grote politieke invloed uitoefenen.

8 Konklusie

In Lijphart's boek komen een aantal belangrijke onderwerpen aan de orde: het vraagstuk van de stabiliteit van politieke stelsels en de eigenaardige Nederlandse verzuiling van het politieke en maatschappelijke leven, en daarmee samenhangend het gedrag van de elite(s). In de analyse van deze verschijnselen zet Lijphart de zaken op een vreemde manier naast elkaar en op zijn kop. De belangrijkste fouten in zijn analyse zijn:

- (1) Volgens Lijphart is de samenwerking tussen de elites slechts het gevolg van de religieuze tegenstellingen in het volk. In feite echter speelt de elite zowel bij het ontstaan als het instandhouden van de verzuiling een actieve, stimulerende rol.
- (2) De positie van de arbeidersklasse en de tegenstellingen tussen arbeiders en ondernemers worden soms onder de tafel gewerkt, en soms in het schema van de verzuiling geperst (nu eens drie dan weer vier zuilen). Dit gaat samen met het verwaarlozen van de economische ontwikkeling en de rol van de economische elite.
- (3) Het schema van de pacifikatie-democratie heeft een statisch karakter, waardoor Lijphart veranderingen niet kan verklaren anders dan als 'overgangsmoeilijkheden' van het ene stelsel (pacifikatie-democratie) naar het andere (kartel-democratie).
- (4) De koppeling van stabiliteit van een parlementaire democratie aan de kwaliteit ervan is methodisch onaanvaardbaar en maakt de weg vrij voor een

'wetenschappelijke' fundering van extreem autoritaire opvattingen zoals die in het nieuwe boek van Van den Berg en Molleman geëtaleerd worden. Deze twee schrijvers willen de stabiliteit van het politiek bestel handhaven door politiek actieve minderheden (zij noemen ze 'de nieuwe vrijgestelden') van het besluitvormingsproces geheel of gedeeltelijk uit te sluiten. (Van den Berg en Molleman, 1974 : 225).

De gebreken in Lijphart's model komen pijnlijk aan het licht in een nieuw hoofdstuk wat toegevoegd is aan de 2e editie van de Amerikaanse uitgave, getiteld *The Breakdown of the Politics of Accomodation*. Hierin behandelt Lijphart de politieke veranderingen na 1967 en tracht er een verklaring voor te vinden.

Zowel in de beschrijving als in de verklaring springen de in paragraaf twee genoemde gebreken in het oog:

a Het *buitenland* wordt in de beschrijving noch in de verklaring genoemd. De Vietnam-oorlog, de derde wereld-problematiek, de groeiende tegenstellingen tussen Europa, Amerika en Japan, de mei-opstand in Parijs, al deze gebeurtenissen hebben geen plaats in Lijphart's hoofdstuk.

b De verwaarlozing van de *wereldoorlogen* en vooral de politieke restauratie na 1945 leidt er bij de beschrijving van de meest recente periode toe dat de deconfessionalisering niet in het licht geplaatst wordt van de kunstmatige 'herzuiling' na WO II.

c De afwezigheid van een analyse van *ekonomische ontwikkelingen* betekent het niet relateren van het einde van het economisch herstel en het begin van een economische teruggang aan de politieke crisis. De ontwikkeling aan het loonfront wordt in Lijphart's analyse steeds onbegrijpelijker.

d De toenemende *staatsbemoeienis* is een gevolg van de toenemende problemen op het gebied van de recreatie, het welzijn, ruimtelijke ordening en het milieu (om er een paar te noemen), maar leidt op zijn beurt tot een verdergaande 'politisering' van deze maatschappelijke probleemgebieden. Het verschijnsel aktiegroep ontstaat juist op deze terreinen.

e De politieke crisis begint juist in die sectoren het meest spektakulair, waar de *politieke socialisatie* plaats vindt. In het gezin, het onderwijs, welzijnswerk en de massamedia zijn de eerste tekenen van een politieke crisis te bespeuren. (Studentenbeweging, anti-autoritaire beweging, en de seksuele revolutie).

De 'verklaringen' die Lijphart geeft zijn in feite nauwelijks verklaringen.

- 1 — de religieuze scheilijnen vervagen sneller dan de klassenlijnen en de ideologische scheidingen;
- 2 — er ontstaat ontevredenheid bij de jongeren over de kwaliteit van de gedepoliseerde democratie;
- 3 — de politieke leiders reageren nerveus en ambivalent op de veranderingen;
- 4 — het kiesstelsel versterkt en versnelt de ineenstorting van de pacifikatie-

demokratie;

5 — er heerst een grote mate van onenigheid binnen de elite over de vraag hoe men de politieke crisis de baas moet worden. Het belangrijkste verschil van mening is daarbij of men het Amerikaanse of het Britse model moet volgen bij de verandering van de staatkundige structuur.¹⁰

Alleen het eerste punt kan beschouwd worden als een verklaring van de politieke onrust. Het is ongetwijfeld juist dat de deconfessionalisering iets te maken heeft met het afnemen van de politieke stabiliteit. Deconfessionalisering slaat hier op de afnemende trouw aan verzuilde organisaties (kerk, vakbond, politieke partijen). Het aantal stemmen op de confessionele partijen wordt meestal als indikator genomen voor de deconfessionalisering (voor een uitgebreide en verfijnde meting van de deconfessionalisering: Miller en Stouthart, 1975). Het aantal confessionele stemmen is na 1948 met 40 % achteruitgegaan.

Dat de religieuze scheilijnen sneller vervagen dan de klassenlijnen en de ideologische scheilijnen is echter een konstatering die geheel voor rekening van Lijphart blijft. Noch het vervagen van de klassenlijnen (zie par. 5) noch het vervagen van de ideologische lijnen wordt ergens aangetoond. Wel werd vanuit Amerika in de 60er jaren het einde van de ideologie geproklameerd, maar deze nieuwe ideologie heeft nooit wortel kunnen schieten. D'66, wiens pragmatisme geënt was op deze ideologie van het einde van de ideologie is inmiddels weer van het toneel verdwenen.

Voor de laatste jaren nemen de klassenkonflikten weer toe (zie bijvoorbeeld het verloop van het aantal stakingsdagen, tabel 1). De vraag is echter of de causale relatie tussen deconfessionalisering en politieke onrust zo eenzijdig is als dikwijls wordt gesuggereerd. Immers juist door en tijdens periodes van sociale strijd wordt de positie van verschillende partijen duidelijk en vallen de elites voor een deel van hun achterban door de mand.

Daardoor ontstaat politieke beweging die vaak leidt tot veranderingen in bestaande partijen (bijvoorbeeld de PvdA) en afsplitsingen (DS'70, PPR, RKPN). Deze beweging treft de confessionelen verreweg het meest, en men ziet de confessionele leiders dan ook koortsachtig zoeken naar een nieuwe succesformule voor een 'stabiele middenpartij'. De permanente stagnatie die de vorming van het CDA kenmerkt en de vele ruzies tussen KVP, AR en CHU wijzen er echter op dat religieuze en politieke tegenstellingen tussen de confessionelen nu ook de elite parten speelt. '... de oude scheidslijnen tussen ARP en CHU zijn in feite nog aanwezig. Het lijkt erop dat we met het CDA nog niet veel verder zijn dan de discussie tussen De Savornin Lohman en Kuyper!' (De heer Van Verschuier (CHU) in Leeuwarder Courant, 5-9-1975). Ook de angst voor overheersing van de KVP en daarmee gepaard gaande invloed van de Westduitse CDU speelt een belangrijke rol.

Het belangrijkste argument tegen de opvatting dat de deconfessionalisering de voornaamste oorzaak is van de politieke instabiliteit in Nederland is het feit dat deze instabiliteit geen uniek Nederlands verschijnsel is. De politisering van vrijwel alle delen van de bevolking, die zich het eerst uit in de studentenbeweging en de Vietnambeweging treedt in alle Westeuropese landen op. De politieke crisis die zich in vrijwel alle landen openbaart heeft veel diepere oorzaken dan de ontkerkelijking. Maar ook hier wordt de zaak door Lijphart als typisch Nederlands overgangsproblemen afgedaan.

De verklaring die Lijphart geeft voor de afbrokkeling van de pacifikatie-demokratie buiten de deconfessionalisering zijn niet meer dan beschrijvingen van een politieke crisis die zich in alle Westeuropese landen voordoet. De poging om deze crisis vanuit het zuilenmodel te verklaren levert niet meer op dan een wat larmoyant overzicht van wat er zich de laatste jaren aan politieke veranderingen en moeilijkheden heeft voorgedaan. Daarbij wordt het kiesstelsel als medeschuldige voor de ineenstorting van de pacifikatiedemokratie aangewezen. Het kiesstelsel geeft de kiezer echter slechts de *mogelijkheid* om zijn ontevredenheid met het politieke bestel in het parlement te doen doorklinken. Het is typerend voor Lijphart's politieke opvattingen dat hij het kiesstelsel zo wil veranderen dat de kiezer ook deze mogelijkheid ontnomen wordt: kleine, 'niet-stabiele' partijen moeten uit het parlement verdwijnen.

'Even such mild reforms (van het kiesstelsel, M. F.) may produce larger, more stable, and more responsible parties, and thus pave the way for more fundamental reforms'.

Naar deze 'more fundamental reforms' kunnen we slechts raden. Maar geruststellend klinkt het niet.

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld de vernietigende kritiek van Koen Koch in *Maatstaf* (Koch, 1974).
- 2 Voor hun kritiek op verschillende versies van dit artikel dank ik Prof. Dr. P. R. Baehr, T. ter Berg, Prof. Dr. H. Daudt, Drs. H. Keman, Drs. W. Kok, A. Koper, Dr. L. van der Land, Drs. G. J. van Oenen en Drs. S. Stuurman.
- 3 Figuur 1 is gebaseerd op de verdeling van het electoraat naar welstand (zie Lijphart 1968, 38). De figuur is echter *schematisch* in die zin dat bijvoorbeeld de VVD ook kiezers trekt uit de onderste welstandsgroep en de PvdA ook uit de bovenste.
- 4 In de strijd rond de legalisering van de abortus blijkt echter dat de VVD niet met de socialisten wil samenwerken. Uit de 'tussenpositie' van deze partij zou men kunnen konkluderen dat liberale beginselen ondergeschikt zijn aan politieke strategieën waarin kennelijk ook andere factoren een rol spelen.
- 5 Ook in Engeland vindt men aan het begin van de industriële revolutie volksbewegingen die een sterk godsdienstig karakter droegen. De Britse historicus

Thompson beschrijft deze bewegingen en constateert dat de grootste van deze methodistische stromingen, die van Wesley 'remained as it commenced, a religion for the poor'. (Thompson, (1963) 1970 : 41). Hij is van mening dat het Wesleyanisme een tweeslachtig karakter had. Aan de ene kant bracht het de werkende klasse zelfvertrouwen en organisatorische bekwaamheden bij, maar aan de andere kant is het reaktionaire karakter van deze beweging zonder moeite aanwijsbaar. Het zou interessant zijn om de beweging van Wesley in Engeland te vergelijken met die van Kuyper in Nederland 100 jaar later.

- 6 Zie voor de ontwikkeling van het democratiebegrip, Bottomore, 1971.
- 7 Het is dan ook geen wonder dat R. J. Mokken als stelling aan zijn proefschrift toevoegt:
'Een stelsel dat in Lijphart's typologie van democratische stelsels tot de categorie 'karteldemocratie' moet worden gerekend, kan volgens gangbare democratische theorieën niet als democratisch worden beschouwd'. (Mokken, 1970, stelling 4).
- 8 Lijphart vergeet dat er voor een actieve oppositie tegen een politiek systeem tenminste twee factoren een noodzakelijke voorwaarde vormen. (1) Een grote groep van de bevolking moet ontevreden zijn met de werking van het systeem. (2) Die groep moet reële mogelijkheden zien om het systeem te veranderen. Is (1) wel aanwezig, maar (2) niet, dan is het ontstaan van apathie niet onwaarschijnlijk. In Lijphart's model wordt apathie al gauw voor tevredenheid versleten onder het motto: wie zwijgt stemt toe.
- 9 Eigen berekening op basis van het door de werkgroep aangelegde bestand. De vereiste gegevens kreeg ik van C. J. Wiebrens. In de definitieve publikatie, *Graven naar Macht* (Van Gennep, 1975) zijn deze gegevens niet opgenomen.
- 10 Omdat ik slechts beschik over het getypte manuscript van het nieuwe hoofdstuk X, zijn verwijzingen naar het paginanummer niet mogelijk.

Literatuur

- Balbus, Isaac D., 1971. The Concept of Interest in Pluralist and Marxian Analysis. *Politics and Society*, 1, 2: 151-177.
- Bell, Daniel, 1969. *The End of Ideology on the exhaustion of political ideas in the fifties*. Glencoe.
- Bottomore, T. B., 1971. *Elites and society*. Harmondsworth 1971.
- Van den Berg, J. Th. J. en Molleman, H. A. A., *Crisis in de Nederlandse politiek*. Samsom, Alphen aan de Rijn.
- Brugmans, I. J. (1925) 1971. *De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw 1813-1870*. Het Spectrum, Utrecht Antwerpen.
- Van Cuilenburg, J. J., 1973. Inkomensverdeling en inkomensbeleid. *Acta Politica*, VIII, 3 : 308-346.
- Daalder, Hans, 1966. The Netherlands: opposition in a segmented society, in: Dahl, R. A. (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*. Yale University Press, New Haven/London.
- Daalder, H., 1974. *Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek*. Van Gorcum & Comp., Assen.
- Douben, N. H., 1970. *Het herverdeelde inkomen. Macht en onmacht van overheid en fiscus*. Kluwer, Deventer.
- Ellemers, J. E., 1968. De Nederlandse maatschappij in sociologisch perspectief.

M. Fennema Professor Lijphart en de Nederlandse politiek

- Sociologische Gids*, XV, 5 : 326-335.
- Grujters, J. P. A., 1968. Boekbespreking van Lijphart, A., *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. *Acta Politica*, III, 4 : 363.
- Harmsen, G., 1973. Kommunistische vakbewegingspolitiek tussen de wereldoorlogen. *Te Elfder Ure*, 12 (XX-2) : 311-370.
- Hoogerwerf, Andries, 1968. Boekbespreking van Lijphart, A., *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. *The American Political Science Review*, Vol. 62 (1968) : 1349-1351.
- Invloedsstructuren, 1971. *Invloedsstructuren van politiek en economische elites*. IWP, Amsterdam (niet gepubliceerd).
- Koch, Koen, 1974. Crisis in de Nederlandse politiek of crisis in een Nederlandse politicologische theorie? *Maatstaf XXII*, 11 : 1-8.
- Kruijt, J. P., 1957. Sociologische beschouwingen over zuilen en verzuiling. *Socialisme en Democratie*, XIV, 1 : 11-29.
- Kruijt, J. P., en Walther Goddijn, 1962. Verzuiling en Ontzuiling als sociologisch proces, in: Drift en Koers. *Een halve eeuw sociale veranderingen in Nederland*. Van Gorcum, Assen : 227-263.
- Lipset, Seymour, M., 1960. *Political Man*, London.
- Lijphart, Arend, 1968. *Verzuiling, pacifikatie en kentering in de Nederlandse politiek*. De Bussy, Amsterdam.
- Lijphart, A., 1969. Kentering in de Nederlandse politiek. *Acta Politica*, IV, 3 : 231-247.
- Lijphart, A., 1975, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, second edition, Univ. of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- MacIntyre, Alastair, 1970. *Marcuse*. Fontana/Collins, London.
- MacPherson, 1973. *Democratic theory Essays in Retrieval*. Oxford 1973.
- Miller Warren E. and Philip C. Stouthard, 1975. Confessional Attachment and Electoral Behavior in the Netherland. *European Journal of Political Research*. Vol. 3 no. 3; 219-258.
- Mokken, R. J., 1970. *A theory and procedure of scale analysis* (proefschrift). Mouton, Den Haag.
- Oudegeest, Jan, 1926. *De geschiedenis der zelfstandige vakbeweging in Nederland*. Uitgave NVV (deel 1).
- Schöffner, I., 1956. Verzuiling, een specifiek Nederlands probleem. *Sociologische Gids*, III (1956) : 121-127.
- Schumpeter, Joseph A., (1942) 1959. *Capitalism, Socialism and Democracy*. Allen & Unwin, London.
- Thompson, E. P. (1963) 1970. *The Making of the English Working Class*. Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex.
- Van de Vall, M., 1963. *De vakbeweging in de welvaartsstaat*. Boom, Meppel.
- Windmuller, J. P. (1969) 1970. *Arbeidsverhoudingen in Nederland*. Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen.
- Wallis, Graham (1908) 1921. *Human Nature in Politics*. Alfred A. Knopf, New York.